

As políticas de tradución no caso galego

SILVIA MONTERO KÜPPER

Universidade de Vigo

Resumo

Neste traballo ofrecemos unha análise das políticas de tradución da Xunta de Galicia, dando conta tanto do apoio económico das últimas décadas como do apoio loxístico que a Administración galega prestou co fin de promover a tradución de textos do e ao galego.

Para poder optimizar os esforzos neste ámbito, insistimos na creación dunha «Oficina do Libro» que analice e aconselle estratexias de actuacións en materia de tradución. Canto ás subvencións, constatamos que cumprirían partidas orzamentarias máis xenerosas para poder apoiar as traducións do e ao galego, así como unha revisión e ampliación das actuacións neste eido. Propoñemos promover a tradución de textos diferenciadores ou á marxe da cultura hexemónica e relegar a tradución (importación) de clásicos a un segundo plano.

Palabras chave

Culturas subordinadas, políticas de tradución, literatura galega, cultura galega.

1. Introducción

Ao longo das últimas décadas tense comentado e criticado no seo do sector académico e profesional as políticas de tradución non só das editoriais senón así mesmo da administración autonómica galega.¹ Nas seguintes páxinas ofrecemos algunhas reflexións sobre a natureza das políticas de tradución en Galicia para analizar as actividades de apoio á tradución prestadas nos últimos anos desde as institucións públicas.

Entendemos por políticas de tradución as actuacións, así como as pautas ou directrices preliminares, que marcan as liñas xerais nas decisións dunha entidade pública ou privada² en materia de tradución. A seguir trataremos unicamente as políticas de tradución que emanan de entidades públicas para apoiar as traducións editoriais, considerando que a presenza ou ausencia dunha planificación no propio sector editorial galego ou as políticas de tradución de fundacións, as axencias e as asociacións de tradución se rexen por outros criterios³ ou teñen un campo de actuación diferente e do que non tratamos neste espazo. Somos conscientes de que estas entidades dependen en ocasións das políticas culturais públicas.

Consideramos que a tradución tanto de textos literarios como non literarios é un elemento imprescindible que incide na reconfiguración da identidade cultural galega. Aínda hoxe, pasados trinta anos desde a aprobación da Lei de normalización lingüística,⁴ recoñecemos a tradución como unha actividade non só mediadora, senón tamén normalizadora no que ao uso da lingua galega se refire.

Neste sentido, a tradución e, así mesmo, a interpretación cara a e desde o galego deberían ocupar un lugar importante nas políticas culturais (neste caso na subsección de planificación e normalización lingüística e da tradución). Cabré opina en relación cunha situación de normalización:

¹ Véxanse, entre moitos outros escritos, Buján Otero / Nogueira Pereira (2011: 3 e 4), García González (2006), Gómez Clemente (2009: 442), Luna Alonso (2006), Díaz Fouces (2005) ou Montero Küpper (2002: 196 *ss.*).

² Léase: editoriais, particulares, fundacións, a Xunta de Galicia, o Estado español etc.

³ Os premios de tradución da Fundación Plácido Castro, por exemplo, promoven «versións en lingua galega das grandes obras da literatura universal» (<http://www.igadi.org/web/fundacion-placido-castro>); véxanse tamén os criterios dos contratos para a prestación dun servizo de tradución etc.

⁴ Lei 3/1983, do 15 de xuño, de normalización lingüística (DOG do 14.07.83).

En una situación óptima para la normalización, el principal instigador del cambio lingüístico es la propia sociedad que utiliza una lengua; las instituciones de gobierno ejercen la función de coordinar y ordenar el proceso. Dejar ese proceso de cambio a la influencia de los factores contingentes que se produzcan de manera natural y espontánea no parece ser el mejor método para llegar a resultados positivos en la recuperación de una lengua. (Cabré 1992: 87)

A necesidade de intervención no ámbito das traducións non só se dá e se cuestiona nos espazos onde a lingua propia se atopa nunha situación subalterna. As institucións públicas doutras comunidades (dominantes), como a española, francesa ou alemá, coordinan a política cultural ou ordenan o proceso de traducións (editoriais) ofrecendo apoio económico ou loxístico e convocan premios de tradución, conceden bolsas para quen traduce etc.

Entre os obxectivos xerais e as actividades que deberían formar parte das políticas de tradución no caso galego destacamos:

- ofrecer textos divulgativos, científicos ou literarios doutros espazos culturais en galego,
- dispor de intérpretes e promover a demanda de interpretación ao e do galego,
- poder contar con profesionais da tradución e interpretación xurada en varias combinacións lingüísticas,
- elaborar ferramentas necesarias como dicionarios bilingües e monolingües ou glosarios especializados para poder traducir e interpretar sen ter que pasar por unha terceira lingua,
- o apoio activo de entidades profesionais (AGPTI) ou outras asociacións (ATG) e
- a visibilización das e dos profesionais da tradución etc.

Unha política de tradución pode incidir na tipoloxía textual, nos textos que se traducen, en quen edita, quen traduce, linguas das/ás que se traduce, como se traduce (estéticas tradutivas que inclúen, por exemplo, cuestións de xénero, grao de neutralizacións culturais ou ideolóxicas, aceptabilidade de traducións indirectas, censura etc.) ou en como se presentan os textos traducidos (paratextos). Este tipo de política da tradución marcadamente intervencionista (mesmo sen se restrinxir ao ámbito editorial) podería chegar a ser pernicioso, excesivamente politizado e non dar atendido as necesidades da sociedade.

2. O sector editorial

O labor das editoriais constitúe un dos piares para que a produción literaria, científica, divulgativa etc. en galego poida evolucionar e apoiar o capital cultural galego. Non cabe dúbida de que as editoriais participan de xeito decisivo no desenvolvemento cultural dunha sociedade, pois controlan as fases de selección, produción e incluso o proceso de recepción dunha estética (Montero Küpper 2011: 237). Neste senso tamén ocupan unha posición de poder no caso galego que pode ser prexudicial, mais da que á vez nos poderíamos beneficiar desde o punto de vista da normalización cultural, así como para satisfacer a demanda daquelas publicacións que o mercado español non dá ofrecido. Este feito, pero así mesmo a importancia que se lle outorga ao sector editorial galego, beneficiario de subvencións para a edición de traducións, lévanos a centrar a atención nas políticas públicas dirixidas á tradución editorial galega.

Para contextualizar o valor da tradución do e ao galego en relación coa edición en lingua galega parécenos oportuno esbozar en primeiro lugar algúns datos do sector editorial galego desde a década de 1980:⁵

a) A maior parte da edición en lingua galega prodúcese ao abeiro de editoriais privadas que, a pesar da recesión económica, seguen a proliferar unha vez que a produción de libros na era dixital xa non resulta tan custosa. Segundo a información que figura na base de datos do ISBN para a edición en lingua galega, en 2010, a Xunta de Galicia tan só figura como a 25.ª editorial (edición en galego) con 22 rexistros de ISBN inscritos. Existen empresas galegas que editan coleccións específicas, dedicadas unicamente a publicaren títulos traducidos ao galego ou desde o galego (Rinoceronte Editorial e o seu selo Pulp Books respectivamente) ou a xéneros literarios (Urco Editora publica sobre todo literatura traducida de fantasía, ciencia ficción e terror, ademais de banda deseñada).

b) Nos últimos cinco anos a edición en lingua galega sumaba unha media duns 2200 volumes anuais cunha tendencia porcentual actual á baixa: a edición en galego supuxo en 2010 un 2,2 % (MCU 2011: 112) e en 2011 un 1,8 % (MCU 2012: 31) do volume total de libros editados no Estado español. O presidente da Asociación Galega de Editores, Manuel Bragado, denunciaba no seu *blog* BRÉTEMAS no mes de outubro de 2012 a situación desprotexida das editoriais galegas:

⁵ Para máis detalles remito aos artigos de Ana Luna Alonso e de Iolanda Galanes Santos neste mesmo volume en que as autoras ofrecen datos sobre a importación e exportación de textos galegos.

Unha panorámica sobre a situación actual do sector editorial galego [...] non pode ocultar a redución dos fondos destinados pola Xunta de Galicia ás políticas públicas de lectura e ás destinadas ao fomento da lingua galega, entre o 50% e o 65% de todas as súas partidas, que se produciu dende 2009. As compras de novidades editoriais en lingua galega destinadas a bibliotecas públicas, reducíronse de 1.250.000 euros (2009) a 500.000 euros (2012) [...]. Outrosí sucede coas axudas convocadas, ao longo de dúas décadas, pola desaparecida Consellaría de Cultura destinadas a Grandes Proxectos Editoriais (non convocadas xa en 2012) e a Tradución de obras para o galego e dende o galego que tras a redución ao 50% do seu importe, sufriron o alongamento do pagamento dos seus importes a un terceiro exercicio. (Bragado 2012b)

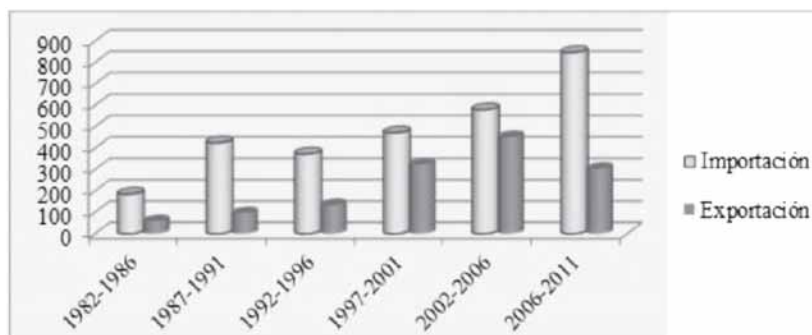
c) De xeito parello á edición, a actividade tradutora do e sobre todo ao galego foi aumentando desde a aprobación da Lei de normalización lingüística en 1983, inicialmente debido á coñecida necesidade de incorporar libros de texto e literatura en lingua galega no sistema cultural e educativo galego, e máis tarde tamén grazas á presenza de profesionais e dunha maior formación en linguas estranxeiras.

d) En relación coa edición en galego a porcentaxe das traducións ao galego medrou: para os anos 2002-2006 supuxo un 18,26% e para o quinquenio 2007-2011 un 22,3%.⁶ De excluirmos deste cómputo o material didáctico, constatamos que tanto no caso dos textos galegos importados como dos exportados se trata maiormente de traducións literarias entre as que destaca a supremacía da produción de literatura infantil e xuvenil (LIX). No caso dos textos importados, a LIX ascende a un 70% de toda a literatura traducida nos últimos 30 anos.⁷ Nos anos 2006-2010 aumenta lixeiramente a tradución da literatura dirixida a un público adulto (66% LIX e 34% LIT A). Desde os anos 90 o volume de textos non literarios importados tamén vai collendo máis corpo (15-20 títulos/ano).

A seguinte gráfica serve para visualizar de xeito resumido a actividade tradutora do e ao galego de textos literarios:

⁶ Estas porcentaxes inclúen todo tipo de texto publicado e traducido en lingua galega, tanto en soporte papel como dixital (literatura, divulgación, libros de texto etc.). Trátase maioritariamente de primeiras edicións; as porcentaxes están elaboradas segundo os datos de Bragado (2011).

⁷ Datos de BITRAGA 1981-2011.

Gráfica: Volume de exportación e importación de traducións literarias.
Elaboración propia (BITRAGA).

Constatamos, pois, que a exportación de textos literarios galegos ao longo dos últimos 30 anos tamén foi aumentando de xeito considerable. Para o quinquenio 2008-2012 rexistramos unha media de 63 traducións por ano de textos literarios galegos.⁸ Con todo, a maioría das traducións do galego edítase no Estado español debido principalmente a que existe un intenso intercambio entre as comunidades españolas⁹ ao que se suman varias traducións ao inglés tanto de LIX como de literatura para adultos promovidas e editadas en Galicia. No que atinxe ás traducións de textos non literarios estimamos que non chegan ao 10% do total das traducións.

3. As axudas institucionais

Ao inicio do anterior apartado aludiamos á posición de poder das editoriais. Estas actúan nun mercado globalizado cuxos produtos dependen en gran medida das opcións impostas polos mercados e comunidades economicamente máis favorecidas. Aínda así, non deberiamos deixar de lado as relacións de poder e a vontade ou dispoñibilidade que a miúdo emanan das sociedades e institucións a favor dunhas actuacións democráticas. A democratización do mercado do libro pasaría por unha discriminación positiva para os sectores circunstancialmente desfavorecidos.¹⁰ Desta maneira poderíase favorecer unha maior visibilidade non só da cultura galega senón tamén das editoriais.

⁸ Fonte: BITRAGA.

⁹ Das traducións do galego publicadas no quinquenio 2008-2012 só unha terceira parte sae ao mercado no estranxeiro.

¹⁰ As editoriais galegas, por exemplo, comparten o mercado co libro en castelán e teñen tiraxes máis baixas cunha marxe de beneficio inferior fronte a entidades do sector máis poderosas.

No tocante á importación e exportación cómpre recordar que do mesmo xeito que unha obra (estranxeira) traducida a unha lingua minoritaria española non é competitiva fronte ás traducións españolas (ben por razóns económicas, ben polo prestixio minorizado daquela), tamén resulta que unha obra dunha cultura subordinada como a galega e con pouca visibilidade (por estar neutralizada pola cultura española) non pode competir con literaturas doutras culturas xa instaladas nunha cultura receptora. Para o caso da exportación da nosa cultura como tal e para que o mercado do libro galego traducido fose competitivo, sería conveniente que as editoras galegas puidesen adquirir os dereitos de tradución das obras que elas publican en versión orixinal. Desta maneira poderíase asegurar un maior número de vendas nas linguas do Estado español (de interese, sobre todo, no caso dos *best seller*), así como unha maior visibilidade no plano internacional.

Á mencionada discriminación positiva accédese a miúdo mediante un apoio económico das entidades públicas. No que ao apoio económico se refire, neste artigo só nos ocupamos das subvencións estatais e da Xunta de Galicia, deixando as axudas que, por exemplo, ofrecen a Unión Europea, algúns organismos públicos de varios países ou transnacionais e entidades financiadas con fondos mixtos,¹¹ para futuras investigacións.

3.1. As axudas do Estado español

As axudas para a difusión da cultura e literatura galegas non corren só a cargo da Administración galega xa que o Estado español, a través do Ministerio de Cultura, convoca en 1984 por vez primeira axudas á tradución e edición en linguas estranxeiras de obras literarias españolas redactadas en calquera das linguas oficiais do Estado (González Martín 2002/2003: 80).¹² Así, desde 1986 convócanse axudas á tradución ao castelán de obras escritas noutras linguas oficiais españolas.¹³ Estas axudas ampliáronse pronto para fomentar o intercambio entre todas as linguas oficiais do Estado. No tocante ás traducións de textos galegos, durante o quinquenio 2004-2008, por exemplo, outorgáronse un total de 38 129,19 € en concepto de subvencións para traducir 22 volumes ao castelán, éuscaro ou catalán. Isto corresponde a un 13,6% sobre o total das subvencións (MCU 2008: 70 e *ss.*).

¹¹ Por exemplo a Plataforma Europea para a Tradución Literaria (PETRA), grandes editoriais etc.

¹² Orde do 7 de xuño de 1984, BOE n.º 164, 10/7/1984.

¹³ Orde do 15 de abril de 1986, BOE n.º 97, 23/4/1986.

Desde que en 1987 se concedeu a primeira axuda estatal para a tradución dunha obra galega¹⁴ aprobáronse (até o ano 2012) vinte e oito (28) proxectos de tradución e edición de obras literarias galegas en linguas estranxeiras por un importe total duns 100 000 €. A partir de 1995 contamos con, polo menos, unha editorial estranxeira ou nacional por ano que recibe unha axuda para a tradución e edición dunha obra galega. Trátase sobre todo de textos narrativos clásicos (Álvaro Cunqueiro) ou contemporáneos (Xosé Luís Méndez Ferrín ou Manuel Rivas¹⁵), ademais dalgúns volumes de poesía clásica e contemporánea (véxase Rosalía de Castro, Luís Pimentel ou Miguel Anxo Fernán Vello). Entre estes títulos unicamente figuran textos literarios dos que só rexistramos unha única obra de literatura infantil e xuvenil galega.

3.2. O apoio da Administración galega

A Administración galega, en cumprimento da Lei de normalización lingüística (art. 20) puxo en marcha varias formas de axudas pecuniarias para fomentar a presenza da literatura galega no estranxeiro e para a tradución de textos publicados orixinalmente noutras linguas. Unha das modalidades son os premios de tradución ao galego (actualmente inexistentes) co fin de incentivar a actividade tradutora, outras o apoio económico para expositores en feiras e as axudas económicas para a produción editorial ou a remuneración da tradución editorial. Estas subvencións constitúen as principais medidas da nosa administración pública e inclúen tanto as iniciativas para promover a tradución ao galego como as iniciativas de internacionalización do capital cultural galego.

3.2.1. O apoio económico: as subvencións

Até o ano 2006 as convocatorias das axudas á edición incluían as subvencións a empresas editoriais para apoiar tanto a edición do libro galego en xeral, como para as traducións desde e para o galego. Nos respectivos orzamentos, que para os primeiros anos deste século ascenden a uns 150 millóns de pesetas,¹⁶ non se especificaban as partidas segundo o tipo de subvención á edición de creación ou á edición de traducións directas e inversas. A orde de 2006 xa non recolle o apoio á produción editorial de

¹⁴ Trátase da tradución dun texto literario ao italiano de *Xa vai o Griffón no vento* (1984) de Alfredo Conde. As convocatorias inclúen tanto textos literarios como científicos.

¹⁵ Máis da metade do importe das subvencións destínase á tradución e edición de obras deste autor.

¹⁶ Uns 900 000 €. Véxanse por exemplo as convocatorias de 2000 ou 2001.

modo xeral, senón que especifica, alén das axudas á «produción editorial para apoiar a tradución», o apoio para «os grandes proxectos editoriais».¹⁷ A partir de 2007 estas convocatorias de subvención de carácter anual (interrompidas en 2009) son exclusivas para a tradución tanto ao galego de textos redactados orixinariamente noutra lingua como para traducións de textos galegos.

A modalidade de axuda (destinada á edición de orixinais galegos e de traducións) non se modificou desde que a Xunta de Galicia as convocou por primeira vez en 1987.¹⁸ Durante os primeiros anos as axudas ascendían a 4500 € por obra e a partir da segunda metade dos anos noventa a 6000 € máximo por obra. Estaban dirixidas ás editoras para financiar as traducións segundo as tarifas fixadas pola Asociación de Tradutores Galegos (ATG; Senín 1990: 37, *Viceversa* 1995).¹⁹ Máis tarde, a partir de 2005 as convocatorias xa non remiten á ATG, xa que se especifican as tarifas por páxina e lingua, mais sen diferenciar o tipo de texto (especializado, divulgativo, literario...). Estas tarifas non se modificaron desde 2005.

No seu exhaustivo estudo sobre a industria editorial en Galicia dos anos 1973-96 Verdugo Matês critica as políticas de subvención que se dirixen á produción (creación e tradución) sen ter en conta o volume de venda do produto. De feito, as subvencións non se vinculan a unha debida promoción dos volumes e só desde hai dous anos (talvez debido ás voces críticas dos últimos anos) as editoriais solicitantes teñen que entregar un «plan de distribución». O éxito de venda, segundo a autora, podería ser indicativo das preferencias do público consumidor e incentivar as editoriais de estar vinculado á contía das subvencións (Verdugo Matês 1998: 50). A autora opina que estas subvencións non implican realmente un fomento da lectura en galego, xa que os prezos reducidos do produto final chegaron a se aplicar mesmo a libros de texto que son de obrigada lectura e deixaron outras obras en desvantaxe fronte aos libros en castelán cun prezo máis baixo (Verdugo Matês 1998: 55).

En 2005, coincidindo co cambio do goberno galego, esta liña de subvencións viuse alterada. O novo goberno optou por promover con ímpeto a visibilización da propia

¹⁷ Orde do 27 de xuño de 2006, DOG n.º 137, 17/7/2006.

¹⁸ Verdugo Matês (1998: 47) sinala que estas axudas só se convocaron a partir de 1987, é dicir, catro anos despois da promulgación da LNL.

¹⁹ Véxase por exemplo: Orde do 12 de decembro de 1996 (DOG n.º 253, 30/12/1996), en que se fixa por primeira vez un máximo de 950 000 ptas. por obra, así como a Orde do 25 de xaneiro de 2001 (DOG n.º 29, 9/2/2001).

identidade dentro e fóra da súas fronteiras, así como por unha pronunciada difusión exterior da nosa cultura. No tocante ao libro galego, estas ideas plasmariáanse na nova Lei do libro²⁰ que no seu artigo 6 ‘Dos tradutores e tradutoras’ explicita:

1. Co obxecto de promover o uso do galego e enriquecer o noso patrimonio cultural, a Xunta de Galicia potenciará a tradución á nosa lingua e da nosa lingua a outras linguas. Con este fin elaborará unha liña de axudas periódicas e fomentará a tradución mediante convenio coas editoras e asociacións de tradutores e tradutoras. [...] Promoverase especialmente a tradución de obras da literatura universal, así como daqueles textos que se consideren de referencia obrigada nos distintos ámbitos científicos e técnicos ou dos que se poidan empregar como manuais de estudo nas universidades galegas.

Nos anos 2005 a 2008, o orzamento para as axudas á tradución pasou de 90 000 € en 2004 (para 30 obras galegas e foráneas subvencionadas) a aproximadamente 200 000 € en 2007²¹ e finalmente, en 2008, a 295 000 € para subvencionar un total de 144 obras (segundo o reconto dos títulos que figuran na respectiva Resolución do 29 de outubro de 2008 (DOG 232, 28/11/2008). De xeito excepcional, estas axudas complementáanse en 2008 cunha nova modalidade para probas de tradución que apuntan claramente á intención de proxectar no exterior a cultura galega. Sorprende que só se chegase a conceder un importe de 2970 € para un total de 22 probas (inglés e castelán) dos que se beneficia unha única editorial (Ed. Galaxia), cando a respectiva orde de 2008 establece unhas axudas por un importe de 25 000 €.²²

O novo goberno elixido en marzo de 2009, xa en tempos de crise económica, decide omitir ese mesmo ano as axudas para a tradución. As consecuencias fanse notar inmediatamente no sector editorial e na difusión minguada da cultura galega no plano internacional. A Administración galega retoma as convocatorias para axudas á tradución a finais de 2009 para o ano 2010 cun orzamento de 300 000 €²³ dos que só se conceden 237 000 € (case 79 000 € se destinaron á tradución inversa e uns 158 000 € á tradución directa). Xa en 2011, o importe presupostado na convocatoria redúcese a 200 000 € dos que se conceden un total de 197 000 € (case 75 000 € para traducións

²⁰ Lei 17/2006, do 27 de decembro, do libro e da lectura de Galicia.

²¹ Bará Torres (2011: 76 e ss.) cita 47 traducións inversas subvencionadas para os anos 2006 e 2007.

²² Resolución do 18 de setembro de 2008, DOG, n.º 196, 9/10/2008.

²³ Orde do 12 de novembro de 2009, DOG, n.º 232, 26/11/2009.

de textos galegos a outras linguas). A subvención da convocatoria de 2012, finalmente, ascende a cerca de 168 000 € que se librarán entre os anos 2012 e 2013 (aprox. 75 566 € para 25 traducións de textos galegos e 92 500 € para traducións ao galego).²⁴ O apoio institucional co que contaban moitas editoriais e así mesmo varias asociacións entre os anos 2005-2008, intensificado daquela con proxectos e programas, viuse diminuído no percurso dos últimos anos.²⁵

Criterios de valoración, tipo de textos subvencionados e espazos traducidos

Os criterios de valoración das solicitudes foron mudando ao longo dos anos axustándose ao obxecto das convocatorias e aos idearios culturais dos gobernos no transcurso dos anos. En relación con estes criterios parécenos salientable que, alén da importancia das obras e do funcionamento así como da posición das editoriais solicitantes, na orde de 2001 (e seguintes convocatorias) se inclúa o criterio «importancia da obra dentro do panorama literario».²⁶ Isto revélanos a preponderancia ou exclusividade implícita das subvencións para textos literarios fronte ao ensaio ou outras tipoloxías textuais. A convocatoria de 2005 xa non inclúe este criterio, en cambio semella implicar certa sensibilización cara ao labor da tradución como feito creativo ao incluír o punto «Currículo do tradutor».²⁷ En ningunha convocatoria se chegan a concretar os tipos de texto ou linguas preferidas, nin o grupo destinatario xa que os criterios de selección se limitan a indicar como criterio a «Calidade da obra» (orde do ano 2001 entre outras) ou o «Interese xeral da obra»²⁸ sen que se definan a importancia, calidade ou interese.

Se as anteriores convocatorias deixaban certa liberdade e imprecisión no que á preferencia de tipo de texto se refire, as últimas convocatorias (ordres de 2009 e 2011) deixan patente unha predilección por obras de carácter ‘universal’ ou globalizador pois sinalase na convocatoria aos textos clásicos:

²⁴ Orde do 29 de decembro de 2010, DOG, n.º 2, 4/1/2011; Resolución do 21 de novembro de 2011, DOG n.º 246, 27/12/2011; Resolución do 17 de outubro de 2012, DOG n.º 205, 26/10/2012.

Nótese que as subvencións concedidas non teñen por que coincidir cos importes librados pois semella que as editoriais non sempre chegan a recibir as contías, xa que hai títulos que se repiten en resolucións sucesivas (p. e. 2011 e 2012).

²⁵ Tamén o PEN Club de Galicia tivo que ver como algún convenio coa Xunta de Galicia quedou anulado e outros proxectos de traducións, como por exemplo *Diversity* (<http://diversity.org.mk/>).

²⁶ Orde do 25 de xaneiro de 2001, DOG n.º 29, 9/2/2001.

²⁷ Orde do 7 de febreiro de 2005, DOG n.º 43, 3/3/2005.

²⁸ Orde do 24 de xaneiro do 2004, DOG, n.º 54, 17/3/2004 e sucesivas convocatorias.

3. Esta comisión valorará os expedientes conforme os seguintes criterios, por orde decrecente de prioridade e coas puntuacións máximas que figuran na relación:

a) Interese cultural intrínseco da obra, tendo en conta aniversarios e centenarios que se celebren en 2010 e 2011: 12 puntos. [...]

b.2) A proxección internacional da tradución (en atención aos premios recibidos pola obra, e os países en que se comercializa): ata 10 puntos.²⁹

Talvez estes criterios expliquen o gran número de textos clásicos subvencionados (importación e exportación) para 2011 e 2012 fronte á porcentaxe moito maior de textos divulgativos ou científicos importados (40%) e exportados (25%) así como certa énfase na literatura contemporánea (narrativa) subvencionada en 2008. De modo global constatamos que as obras seleccionadas adoitan ser obras que xa forman parte do noso sistema cultural a través dunha versión española.

Atendendo ás resolucións publicadas nos respectivos DOG, a maioría dos títulos galegos subvencionados son traducións do e ao castelán. A modo de exemplo indicamos que entre os 41 títulos galegos (vs. 103 textos de fóra) seleccionados para as axudas en 2008 só contamos 7 traducións ao inglés, seguido do italiano (2) e unha (1) tradución ao búlgaro, ao portugués e ao ruso. Entre os títulos subvencionados seguen a prevalecer as traducións ao castelán: na resolución da convocatoria para 2011 cítanse subvencións para 14 traducións ao castelán fronte a dúas ao búlgaro, italiano e portugués e cadansúa ao catalán, inglés e ruso. E en 2012 as traducións ás linguas do Estado español ocupan un 80% pois só se chegan a subvencionar en total cinco traducións ás linguas alemá, búlgara (2), italiana e xaponesa.

As obras que reciben unha axuda son, sobre todo, textos literarios que se dirixen a un público adulto. Nos últimos anos, a preferencia por este tipo de texto literario está condicionada polos devanditos criterios das convocatorias (*supra* 3.a).

De considerarmos o número reducido das editoriais estranxeiras³⁰ que chegaron a recibir algunha subvención para a tradución de obras galegas, as convocatorias non

²⁹ Orde do 12 de novembro de 2009, DOG, n.º 232, 26/11/2009.

³⁰ As subvencións de traducións desde o galego de 2008 (para o que se rexistra unha suma importante de máis de 130 000 €) concédense a cinco editoriais estranxeiras fronte á nove galegas e cinco ao resto do Estado español. Para o ano 2011 contamos catro editoriais españolas, cinco galegas e a valenciana Edicións Bromera.

semellan ter moita difusión. Un interese serio de internacionalización da cultura galega (e non só das editoriais) debería incluír un programa de difusión das convocatorias máis intenso.³¹

As feiras

Para promover a difusión da literatura galega resultan ser factores decisivos, ademais das axudas á tradución, as visitas de autoras e autores a universidades, centros de estudos galegos, institutos Cervantes ou feiras internacionais do libro (FIL). As feiras hispanoamericanas son unha importante ferramenta estratéxica para promover o sector do libro e a cultura galegas. A FIL de Bos Aires, por unha parte, é especialmente interesante polo gran número de emigrantes galegos que alí residen. Ademais, estímase que a FIL de Guadalaxara en México é a feira máis importante deste mercado cultural en español de Iberoamérica. O Estado español adoita ser un dos países máis representados nesta FIL.

A Administración galega asistiu por primeira vez a feiras en Bos Aires, Guadalaxara e Montevideo en 2007. Un ano máis tarde acode, tamén por vez primeira, á Bienal do Libro de Brasil en São Paulo (Bará Torres 2011: 79). Neste mesmo ano Galicia fora a cultura convidada de honor na FIL da Habana de 2008. Non obstante, as editoriais galegas (como Galicia Nova ou Kalandraka entre outras) xa acudiran ás FIL hispanoamericanas adiantándose ás actividades da administración galega en anos anteriores.³² Estas mesmas editoriais, xunto con OQO, son tamén precursoras noutros espazos, pois foron abrindo camiño no continente asiático a través dos contactos creados nas respectivas feiras en Beijing e Toquio.

Nos últimos anos, e coa intención de promover unha maior internacionalización, o goberno galego adoitaba participar nas FIL máis importantes de Europa (Frankfurt, Boloña ou a Líber en Madrid ou Barcelona) e Latinoamérica a través dun expositor institucional que puña a disposición de varias editoriais galegas. Con todo, o orzamento para a organización dos actos que desenvolveu a Consellería de Cultura e Turismo para as FIL de 2012 non considera nin a FIL de Frankfurt nin a Líber. Inclúese unicamente a participación nas FIL de Bos Aires, Guadalaxara e Boloña (só LIX) cun

³¹ Dirixirse ás asociacións estranxeiras de tradución literaria, aos centros de estudos Galegos –existen case 40–, ofrecer información con maior visibilidade en liña etc.

³² Esta editorial, por exemplo, xa se deu a coñecer na Feira Internacional do Libro de Guadalaxara en 2001. En: <www.kalandraka.com>.

orçamento de 155 000 €, o que implica unha redución superior a un 40% con respecto ao ano anterior.³³

3.2.2. O apoio loxístico

Esta modalidade inclúe a organización e promoción de actividades formativas e informativas, entre as que citamos:

- convocar probas de habilitación para a tradución e interpretación xurada,
- obradoiros de tradución de textos literarios,
- formación das e dos axentes de tradución literaria,
- promover a xestión de grupos de traballo compostos por especialistas do ámbito editorial, académico, axencias literarias etc. coa finalidade de acordar suxestións de títulos que se poderían importar ou exportar,
- actividades de visibilización das e dos profesionais da tradución e interpretación (mediante a celebración do Día Internacional da Tradución, viabilizar a creación dun colexio de tradución e interpretación etc.),
- fomentar plataformas informativas en liña (dereitos de tradución, información xeral sobre a literatura galega, listaxe e información sobre textos e autorías foráneas que non están traducidos³⁴ etc.),
- revisar as actuacións e estratexias de política de tradución, e
- terzar entre as políticas editoriais e o mercado, e outras actividades.

A licenciatura de Tradución e Interpretación que se ofrecía na Universidade de Vigo (plan 1992) permitía unha habilitación automática como profesional para a tradución e interpretación xurada das persoas tituladas nas combinacións lingüísticas inglés-galego e francés-galego (Decreto 267/2002, do 13 de xuño, polo que se regula a habilitación profesional para a tradución e a interpretación xurada doutras linguas para o galego, e

³³ Resolución do 30 de decembro de 2011, DOG n.º 6, 10/01/2012.

³⁴ Véxase p. e. <<http://www.schwob.nl/>>.

viceversa; DOG n.º 182, 20 de setembro). As probas de habilitación para a tradución e interpretación xurada leváronse a cabo nos anos 2007, 2008 e 2009 para varias linguas estranxeiras. Aínda así quedan moitas combinacións lingüísticas desatendidas. Para a combinación alemán-galego, por exemplo, non se rexistra ningún/ha profesional para a tradución ou interpretación xurada para Galicia, pero si existe polo menos un tradutor xuramentado para esta combinación lingüística con validez en Alemaña.

En 2008, a Xunta de Galicia –daquela en colaboración con especialistas do ámbito cultural e académico– ideara un Seminario de Tradución que, porén, non se chegou a levar a cabo debido ao cambio de goberno. Este seminario que incluía obradoiros de tradución literaria, contaba entre os seus obxectivos coa formación continuada de tradutoras e tender pontes entre tradutores e editoriais. En 2012 por fin tivo lugar un encontro internacional de tradución poética (*Con barqueira e remador*) en que participaron sete poetas europeos que traduciron reciprocamente os seus textos. No entanto, este obradoiro de participación exclusiva de escritoras/es e patrocinado pola Consellería de Cultura, Educación e Ordenación Universitaria co fin de promover a proxección do galego organizouse á marxe de especialistas do ámbito académico ou profesional da tradución.

O desexo de sistematizar os esforzos de proxección da literatura e do libro galego tamén se ten expresado desde o sector editorial desde 2006 propoñendo unha «Oficina do Libro Galego» (Bragado 2012a). Até agora os órganos públicos non retomaron este proxecto que permitiría canalizar as diferentes actividades de carácter loxístico que enumeramos ao inicio deste apartado. A falta de información ou de interese por parte da Administración galega para unha internacionalización semella confirmarse ao constataremos que se desaproveitan actividades como, por exemplo, o congreso internacional PETRA dedicado precisamente ás políticas culturais, políticas editoriais e concretamente á tradución literaria en Europa para elaborar un plan de acción co fin de optimizar a tradución literaria en Europa (PETRA 2011). A participación galega estivo limitada á presenza da AGPTI, mentres que desde Cataluña se achegaron as asociacións catalás de ámbito da creación e tradución, así como dous representantes do Instituto Ramón Llull.

Por outra parte, desde 2007 a Xunta de Galicia, a través da Consellaría de Cultura, ten participado e colaborado ocasionalmente na conmemoración do Día Internacional da Tradución promovido pola Facultade de Filoloxía e Tradución da Universidade de Vigo.

As liñas de actuación máis importantes que a Xunta de Galicia impulsou a partir do segundo quinquenio deste século para acompañar a proxección do libro galego co fin de dinamizar o propio mercado e á vez outorgarlle visibilidade á cultura galega, foron diversas publicacións como:

- *Galician Books (Letras de Galicia, Letras da Galiza*, títulos na súa respectiva versión inglesa, galega e portuguesa), unha plataforma en liña desactivada despois de 2009, cuxo obxectivo era promover a internacionalización da literatura galega.³⁵

- *Praza das Letras* (edicións en galego, español e inglés), unha revista publicada entre os anos 2006 e 2009³⁶ que completaba o portal *Galician Books*. Tamén se difundía en feiras e outros encontros de ámbito internacional.

- *Readgalicia.com*: este espazo web que ofrecía o catálogo de dereitos de edición galega actual presentouse en 2007 e está actualmente desactivado. Incluía fragmentos en inglés de obras galegas cuxos dereitos están á venda.

- *Catálogos de dereitos de Guadalaxara (2008a)*: O catálogo de dereitos (dispoñible en liña) que a Xunta de Galicia coeditou coa Asociación Galega de Editores (AGE) para presentalo na FIL desta cidade.

- *Available Rights/dereitos dispoñibles (2008b)*, outro catálogo de dereitos dispoñibles de LIX en coedición coa AGE.

- *Galician Publishers/Editores galegos /Editores galegos (2008c)*: o catálogo de editores galegos en coedición coa Asociación de Editores galegos.

- *Portico of Galician Literature* www.galicianliterature.com (2012), este portal, promovido pola Xunta de Galicia, permite ler en inglés fragmentos de diversas obras de autoría galega e breves sinopses dos seus libros.

En 2011 inaugurouse o proxecto *Galician Classics* coa publicación de dous títulos coeditados pola Xunta de Galicia e a editorial Small Stations Press do editor Jonathan

³⁵ Non se confunda coa marca da AGE *Galician books/Libros de Galicia*, título dun catálogo publicado pola devandita asociación e que se rexistra desde 2010.

³⁶ Ademais das versións en liña pódese consultar os 6 números e as 2 monografías publicadas entre 2006-2009. Dispoñible en <<http://www.prazadasletras.org/actualidade/papel/>>.

Dunne, un tradutor británico e coñecedor da literatura galega. A través deste proxecto o actual goberno galego pretende divulgar obras clásicas da literatura galega en versión inglesa.³⁷ A elección da lingua inglesa débese á súa intencionada función de lingua franca no proceso de internacionalización da literatura galega. Queda patente que a selección deste capital literario-cultural non obedece a criterios mercantís. Consideramos que para unha valoración e comprensión holística da cultura galega é así mesmo importante coñecer as autorías precursoras da actual creación literaria. Á vez, tamén opinamos que esta estratexia non garante unha ampla recepción, pois non se está a coidar unha boa distribución que, polo menos, debería incluír as bibliotecas dos centros de estudos galegos. Sería, así mesmo, oportuno completar o proxecto *Galician Classics* cun programa de internacionalización da cultura e literatura contemporáneas co fin de non restrinxir a recepción da cultura galega a unha cultura petrificada e visibilizar o dinamismo da cultura actual. Recordemos que se «las editoriales extranjeras esperan que las traducciones reciban apoyo financiero desde el país de origen» (Škrabec 2007: 41), máis apoio estratéxico e económico precisan as culturas minorizadas para ampliar a súa visibilidade.

No que ás estratexias de actuación para a importación se refire non nos consta a existencia de apoio loxístico ningún.

4. Reflexión final

A selección, edición e tradución de textos editoriais, e en especial dos literarios, obedecen tanto a criterios temáticos ou estéticos como a criterios económicos e ideolóxicos: tradúcese o que se considera enriquecedor para un intercambio ou beneficioso para as empresas. Estas tenden a seguir as regras dun mercado globalizado ou globalizador, a acumulación de capital cultural ou simbólico fica relegado a un segundo plano. As institucións públicas, pola situación privilexiada de poder, son quen de guiar e mediar entre estes aspectos cultural e económico. Trátase dunha empresa delicada e que presupón a existencia dunhas políticas de tradución ideais –ou mesmo utópicas?– que non deben de ser imperativas: unha política de tradución intervencionista non implica

³⁷ As obras traducidas corresponden en xaneiro de 2013 á tradución de Kathleen March de *Xente de aquí e de acolá*, de Álvaro Cunqueiro, un poemario, traducido por Jonathan Dunne, de Lois Pereiro (1958–1996), o autor homenaxeado no Día das Letras Galegas de 2011, *Longa noite de pedra* (trad. Jack Hill) de Celso Emilio Ferreiro en 2012 (coincidindo co centenario do nacemento deste autor) e a versión de Erin Moure de *Cantares Gallegos* de Rosalía de Castro cuxa publicación orixinaria cumpre 150 anos en 2013.

necesariamente fixar un canon, pero si suxerir unhas directrices dinámicas e flexibles, que se axusten ás necesidades mutantes. Cómpre recordar que a «publicación de obras literarias gallegas traducidas funciona como un elemento canonizador en la consolidación del sistema literario de origen» (Galanes 2012: 201). Por esta razón unha política de tradución que considera unhas estratexias xerais que permitan atopar o equilibrio en relación coa variedade (espazos dos e aos que se traduce, autorías, tipoloxía etc.) e aos criterios estéticos, temáticos e económicos semella pertinente. Noutro lugar (Montero Küpper 2006: 52 *ss.*) xa explicamos que unha función da tradución literaria é enriquecer a propia literatura e cultura, polo que se reclaman textos literarios alleos que posúen un valor literario ou ideolóxico especial. Gideon Toury (1995: 53) subliña o aspecto da tradución como fenómeno sociolóxico. Para el, é de interese investigar como funcionan as traducións na cultura receptora, para o cal é primordial esclarecer a posición e función da tradución no polisistema literario, que, evidentemente, ten repercusións no sistema cultural (entendido nun sentido amplo) e que, á súa vez, volve influílo. Cómpre tamén considerar a repercusión da tradución no sistema cultural exportador, tanto no aspecto económico como no ámbito ideolóxico-cultural. Por iso é de relevancia unha política de tradución que valore e guíe o comportamento tradutivo.

Para o caso galego, é dicir dunha cultura minorizada, en que a tradución (importación e exportación) cumpre unha especial función normalizadora, non só en relación co uso (normal) da lingua, senón tamén en relación cun recoñecemento interno e externo da identidade galega, estimamos oportuno que se promova a tradución de textos á marxe da cultura hexemónica, xa que o noso recoñecemento, a nosa integración social, non só se manifesta nos peritextos das traducións de textos galegos (Montero Küpper 2011: 247 *ss.*) ou na internacionalización da literatura galega a través de traducións realizadas directamente desde os textos orixinais. A integración socio-cultural a través da diferenza (Fuchs 2009: 29) tamén se manifesta nos criterios de selección de obras literarias «diferentes». Isto implica deixar de lado a hexemonía cultural e non permanecer en dependencia da(s) cultura(s) dominante(s).

Nesta liña argumenta María Reimóndez Meilán nestas mesmas IX Xornadas sobre Lingua e usos. Lingua e Tradución³⁸ á vez que tamén apunta que a falta de políticas de planificación nos brinda precisamente a posibilidade de nos diferenciar. Esta ausencia dános, pois, a liberdade de elixirmos aqueles textos que consideremos importantes

³⁸ Véxase a súa colaboración neste mesmo volume.

sen ter que seguir un canon hexemónico imposto polas autoridades. Con todo, sería máis que desexable que as institucións galegas fosen quen de aproveitar os recursos públicos optimizando as súas políticas culturais e non facelas depender das opcións máis ou menos acertadas de quen motiva a tradución. Nesta mesma xornada, a que é tradutora de voces subalternas, Reimóndez Meilán, defende asemade a pertinencia de establecer contactos con outras culturas subalternas. Neste senso, abandonar a hexemonía cultural significa colocármonos nunha situación privilexiada xa que nos permite ampliar o noso horizonte cultural completando, no caso da importación de textos alleos, o espectro literario e científico que ofrece a cultura dominante á par que a nosa alteridade se volvería patente no tocante á exportación da nosa cultura. Para que así fose, as políticas de tradución públicas e privadas terían que reorientarse, reservando a acentuada incorporación de textos clásicos e clásicos contemporáneos ao sistema literario en galego para momentos máis propicios³⁹ (cultural e economicamente falando) e dándolles preferencia a aqueles textos que non nos fornece o sistema castelán así como a aqueles textos (literarios e non literarios) que corresponden a unha demanda real do público lector.

Neste artigo citamos varios aspectos susceptibles de formaren parte das políticas de tradución. Constatamos que a política de tradución en Galicia é deficiente en cantidade e calidade, e que unha maior vontade política sería máis que desexable. Incumbelle ás políticas de tradución ofertar apoio económico e loxístico con que canalizar as actuacións en materia de tradución. Unha comisión (ou «Oficina do Libro») integrada por persoas expertas podería preocuparse dos requirimentos para uns resultados ou produtos axeitados no que á tradución editorial se refire. Consideramos que as políticas de tradución deberían enfocar tanto nas tradutoras e os tradutores (formación,⁴⁰ bolsas, «casa do tradutor» etc.) como nas editoriais (mercado globalizador vs. diferenciador, elaborar unha «bolsa» de textos que aínda non están traducidos etc.) sen deixar de lado a sociedade destinataria (os seus gustos, as necesidades de renovación ou a acumulación de capital).

³⁹ Julia Escobar opina «que traducir máis literatura clásica que contemporánea es un lujo y un síntoma de bienestar cultural» (Escobar 2001). Á marxe disto apuntamos na necesidade de (re)traducir moitas daquelas obras clásicas que saíron á luz en español antes dos anos 80 do século pasado.

⁴⁰ Fomentar unha formación dinámica e de calidade que se axuste ás necesidades da sociedade leva consigo unha maior flexibilidade nas estruturas universitarias.

5. Bibliografía

Asociación Galega de Editores / Xunta de Galicia (2008a): *Catálogo de dereitos de Guadalaxara*. Disponible en <<http://www.editoresgalegos.org/gl/comercioexterior/cataloguesofcopyrights>> [Última consulta: 5/3/2013].

Asociación Galega de Editores / Xunta de Galicia (2008b): *Available Rights/dereitos disponibles* (2008). Disponible en <<http://www.editoresgalegos.org/gl/comercioexterior/cataloguesofcopyrights>> [Última consulta: 5/3/2013].

Bará Torres, Luís (2011): «Políticas de traducción de la Consellería de Cultura de la Xunta de Galicia», en Luna Alonso, Ana / Montero Küpper, Silvia / Valado, Liliana (eds.) (2011): *Translation quality assessment policies from Galicia* (Berna: Peter Lang Verlag).

Biblioteca da Tradución Galega (BITRAGA) 1980-2010. (n.d.). <<http://www.bibliotraducion.uvigo.es>>

Bragado Rodríguez, Manuel (2011): «Panorámica da edición en Galicia en lingua galega (1991-2010)», en <http://bretemas.blogaliza.org/files/2011/10/Datos_edicion_Galicia_2010.pdf> [Última consulta: 11/11/2011].

Bragado Rodríguez, Manuel (2012a): «Onte 209: Oficina da Literatura Galega», en: <bretemas.blogaliza.org> [Última consulta: 2/12/2012].

Bragado Rodríguez, Manuel (2012b): «Onte 390: Cifras críticas para o libro galego (III)», en <bretemas.blogaliza.org> [Última consulta: 2/12/2012].

Buján Otero, Patricia / Nogueira Pereira, María Xesús (2011): «(Re-)writing the margin: translation and gender in Galician literature», *MonTI*, 3: 1-23.

Cabré, M.ª Teresa (1992): «Servicios lingüísticos y normalización», en *Sendeban*, 3: 87-105.

Díaz Fouces, Óscar (2005): «Políticas de traducción en Cataluña y Galicia», en *Cinquième Colloque sur la traduction, la terminologie et l'interprétation à Cuba et au Canada* (Ottawa, Ontario: Conseil des Traducteurs, Terminologues et Interprètes). Disponible en: <http://www.cttic.org/ACTI/2004/papers/Oscar_Diaz_Fouces_Politicas_en_Cataluna_y_Galicia.pdf> [Última consulta: 20/12/2012].

Escobar Moreno, Julia (2001): «La traducción literaria en español», en <http://congresosdelengua.es/valladolid/ponencias/nuevas_fronteras_del_espanol/1_la_traducion_en_espanol/escobar_j.htm> [Última consulta: 20/12/2012].

Fernández Rodríguez, Áurea / Iolanda Galanes Santos / Ana Luna Alonso / Silvia Montero Küpper (2012): *Traducción de una cultura emergente* (Berna: Peter Lang Verlag).

Fuchs, Martin (2009): «Reaching out; or, Nobody exists in one context only: Society as translation», en *Translation Studies*, 2 (1): 21-40.

Galanes Santos, Iolanda (2012): «Minorías y mercados emergentes para la traducción de obra gallega», en Fernández Rodríguez, Áurea *et alii.*: 201-222.

García González, Marta (2006): «Políticas de traducción literaria en Galiza», en Díaz Fouces, Óscar e Arturo Parada (eds.): *Sociology of translation*: 89-120 (Vigo: Servizo de Publicacións da Universidade de Vigo).

Gómez Clemente, Xosé María (2009): «Traducción al gallego», en Lafarga, F. / Pegenaute, L. (eds.): *Diccionario histórico de a tradución en España*: 436-442 (Madrid: Gredos).

Luna Alonso, Ana (2006): «La traducción de las culturas minorizadas. El caso del gallego», en *Senez*, 30. Disponible en <<http://www.eizie.org/es/Argitalpenak/Senez/20061220/luna>> [Última consulta: 17/4/2013].

Luna Alonso, Ana (2013): «Crónica da tradución 2010», *Viceversa 17-18*: 303-311.

Ministerio de Cultura (2008): *La traducción editorial en España. Centro de Documentación del Libro y la Lectura*. (Madrid: Dirección General del Libro, Archivos y Bibliotecas). Disponible en <<http://www.mcu.es/libro/docs/MC/CD/Traduccion.pdf>> [Última consulta: 5/3/2013].

Ministerio de Educación, Cultura e Deporte (2011): *Panorámica de la edición española de libros 2010: análisis sectorial del libro* (Madrid: Ministerio de Cultura, Secretaría General Técnica). Disponible en <<http://www.mecd.gob.es/servicios-al-ciudadano-mecd/publicaciones.html>> [Última consulta: 2/1/2013].

Ministerio de Educación, Cultura e Deporte (2012): *Panorámica de la edición española de libros 2011: análisis sectorial del libro* (Madrid: Ministerio de Cultura, Secretaría General Técnica). Disponible en <<http://www.mecd.gov.es/servicios-al-ciudadano-mecd/publicaciones.html>> [Última consulta: 2/1/2013].

Montero Küpper, Silvia (2002): «Anmerkungen zur galicischen Übersetzung von «Max und Moritz», en Veljka Ruzicka Kenfel (ed.): *Kulturelle Regionalisierung in Spanien und literarische Übersetzung: Studien zur Rezeption deutschsprachiger Kinder- und Jugendliteratur in den zweisprachigen autonomen Regionen Baskenland, Galicien und Katalonien*: 193-207 (Fráncfurt etc.: Peter Lang).

Montero Küpper, Silvia (2006): *O comportamento tradutivo do alemán ó galego: análise da tradución dos verbos modais ó alemán, en Teses de doutoramento da Universidade de Vigo. Curso 2004-2005* (Vigo: Universidade de Vigo) [CD-ROM].

Montero Küpper, Silvia (2011): «Loyalty of Publishers and Quality: Galician Literary Translation Peritexts (2000-2009)», en Luna Alonso, Ana / Montero Küpper, Silvia / Valado Fernández, Liliana (eds.): *Translation Quality Assessment Policies from Galicia / Traducción, calidad y políticas desde Galicia*: 235-252 (Berna, Bruselas etc.: Peter Lang).

Montero Küpper, Silvia (2012): «Contextualización histórico-cultural y apuntes sobre el sector editorial gallego», en Fernández Rodríguez, Áurea *et alii.*: 61-86.

Plateforme européenne pour la traduction littéraire (PETRA) (2011): «Brüsseler Kongress», disponible en <<http://www.petra2011.eu/de/brüsseler-kongress>> [Última consulta: 20/11/2012].

Senín, Xavier (1990): «A Administración e o mundo editorial galego», en Cabrera Iglesias, M.ª Dolores / María dos Anxos Ferradáns Barreiro / M.ª Dolores Picallo Martínez (eds.): *Revisión dunha década. 1978/1988. O mundo editorial galego*, v. 1: 37-38 (Vigo/Santiago de Compostela: Concello de Vigo/Santiago de Compostela).

Škrabec, Simona (2007): «La traducción literaria: una panorámica internacional», en Allen, E. (ed.): *Ser traducido o no ser. Informe PEN/IRL sobre la situación internacional de la traducción literaria*: 38-51 (Barcelona: Instituto Ramón Llull).

Verdugo Matês, Rosa Marta (1998): *A Industria editorial em Galiza* (Santiago de Compostela: Eds. Laiovento).

Viceversa. Revista galega de tradución (1995): «Axudas á traducción» (Vigo: Asociación de Tradutores Galegos. Universidade de Vigo. 221.